

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) เพื่อสร้างและพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อสร้างหลักสูตรการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนก่อนและหลังใช้กลยุทธ์พัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน ซึ่งผู้วิจัยสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยดังนี้

ผลการวิจัยเชิงปริมาณ

1. กลยุทธ์การสร้างหลักสูตรพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคาม ดำเนินการระหว่าง วันที่ 1 มีนาคม – 31 พฤษภาคม 2552 ใช้เวลา 3 เดือน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจความจำเป็นในการสร้างกลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน โดยการศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต จัดเวทีประชุมสัมมนาผู้นำกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อระดมความคิดเห็นและสำรวจข้อมูลความต้องการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน ซึ่งได้ข้อสรุปว่า กลยุทธ์การอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน จะต้องมีการพัฒนาองค์กรให้เข้มแข็งด้วยกระบวนการฝึกอบรมผู้นำให้มีความรู้ เจตคติ และมีทักษะเชี่ยวชาญในพฤติกรรม 5 ด้านที่จำเป็น คือ 1) ด้านความรู้และทักษะเกี่ยวกับภาวะผู้นำ 2) ด้านความรู้และทักษะเกี่ยวกับศิลปะการพูดเพื่อการสื่อสาร 3) ด้านความรู้และทักษะเกี่ยวกับการพัฒนาทีมงานและเครือข่าย 4) ด้านความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน 5) ด้านความรู้และทักษะเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมผู้นำองค์กรชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคาม ดำเนินการระหว่างวันที่ 1 มิถุนายน - 31 กรกฎาคม 2552 ใช้เวลา 2 เดือน ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ การร่างหลักสูตรและการปรับปรุงร่างหลักสูตรก่อนนำไปใช้จริงและการประเมิน โครงร่างหลักสูตรโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งพบว่าผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของโครงร่างหลักสูตร โดยรวมและรายข้อทุกข้ออยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.86$ $SD. = 0.09$)

ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม ดำเนินการระหว่างวันที่ 1 สิงหาคม 2552 - 31 พฤษภาคม 2553 ใช้เวลา 10 เดือน กระบวนการฝึกอบรมและปฏิบัติการจริงกับผู้นำองค์กรชาวบ้าน 44 คน จำนวน 10 ครั้ง โดยใช้เอกสาร 3 ชุดคือ 1) หลักสูตรการฝึกอบรมผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคาม 2) ชุดกิจกรรมและสาระความรู้ 3) คู่มือวิทยากร

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตรการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดำเนินการระหว่างวันที่ 1 มิถุนายน - 31 สิงหาคม 2553 ใช้เวลา 3 เดือน ประกอบด้วย การจัดเวทีประชุมสัมมนา ผู้เชี่ยวชาญ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำองค์กรประชาสังคม และผู้นำเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคอีสาน จำนวน 100 คน จำนวน 1 ครั้ง เพื่อสรุปผลการวิจัย เพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับองค์กรชุมชน รวมทั้งการสรุปบทเรียน / ถอดบทเรียน / ถอดองค์ความรู้ (Lesson Learned) ด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ Retrospect (ทำหลังจากเสร็จสิ้นทุกกิจกรรมแล้ว) ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาการทำงานร่วมกันให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมเพื่อพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน โดยใช้ชุดกิจกรรมและสาระความรู้ จำนวน 5 หน่วย มีประสิทธิผล ดังนี้

2.1 ทัศนคติความรู้ความเข้าใจ ผู้นำองค์กรชาวบ้านมีคะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะผู้นำเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนอยู่ในระดับสูงและความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน หลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้น (p -value < .01)

2.2 ทัศนคติรู้สึก ผู้นำองค์กรชาวบ้านมีเจตคติต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยรวม หลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้น (p -value < 0.05)

2.3 ทัศนคติ ผู้นำองค์กรชาวบ้านมีพฤติกรรมและทักษะการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยรวมหลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้นจากก่อนฝึกอบรม (p -value < 0.001)

ผลการวิจัยเชิงประจักษ์

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยเชิงคุณภาพหรือเชิงประจักษ์เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย ซึ่งได้ข้อสรุปดังนี้

1. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม มีภาวะผู้นำสูงขึ้น เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับผู้นำต้นแบบในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติและระดับโลก เช่น ทองหล่อ ต้นเสด็จ อุดมแก่นนำป่าชุมชน โลกหินลาดที่เสียชีวิต ครุสว่าง หาญบาง ครูประเวศ บุษยหนัก สืบ นาคะเสถียร พระประจักษ์ สุคนธ์โต ดร.ปรีดี พนมยงค์ พุทธทาสภิกขุ มหาตมะ คานธี พระเจ้าอโศกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

2. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม มีความรู้ความเข้าใจในเกี่ยวกับป่าชุมชน และการอนุรักษ์ป่าเป็นระบบมากขึ้น สามารถบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่เดิมเข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี สามารถพัฒนาเจตคติที่ดีในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้สูงขึ้นจนกลายเป็นอุดมการณ์ มีพฤติกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสูงขึ้นจนมีทักษะและความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติ

3. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม มีความรู้ความเข้าใจและมีความสามารถในการพัฒนาทีมงานและเครือข่ายสูงขึ้น จนสามารถจัดตั้งศูนย์ประสานงานเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคามขึ้นที่สำนักงานกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด และจากการฝึกปฏิบัติจริงแต่ละคนสามารถขยายเครือข่ายที่มีคุณภาพให้ได้อย่างน้อย 10 คน ทำให้กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด มีแกนนำและสมาชิกที่มีคุณภาพ จำนวน 650 คน นอกจากนี้ นายเสงี่ยม อุทัยมา รองประธานกลุ่มฯ ยังได้รับการคัดเลือกจากชมรมผู้สื่อข่าวจังหวัดมหาสารคามและมูลนิธิทองใบ ทองเปาด์ ให้เป็นบุคคลดีเด่นจังหวัดมหาสารคาม สาขานักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดีเด่นอีกด้วย

4. ป่าโลกหินลาดมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น โดยมีการสำรวจสภาพป่าในระหว่างการฝึกอบรมภาคปฏิบัติเพื่อรวบรวมข้อมูลและองค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพในป่า ซึ่งพบว่าในป่าชุมชน โลกหินลาด มีพันธุ์พืชและเห็ด จำนวน 134 ชนิด และพันธุ์สัตว์ จำนวน 57 ชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีเห็ดเกิดขึ้นอย่างอุดมสมบูรณ์ในช่วงฤดูฝน จากการเก็บข้อมูลของผู้นำที่เข้ารับการฝึกอบรม พบว่าแต่ละวันจะมีรถยนต์นำชาวบ้านจากท้องถิ่นต่างๆมาเก็บเห็ดในป่าชุมชน โลกหินลาด ต่ำสุดวันละ 54 คัน สูงสุดวันละ 70 คัน

5. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรมได้วางแผนพัฒนาองค์กรตามหลักธรรมาภิบาล เพื่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน โดยมีการจัดตั้งลานค้าชุมชนเพื่อจำหน่ายเห็ด ผลผลิตจากป่า ผักปลอดสารพิษ ข้าวกล้อง เครื่องจักสาน และหัตถกรรมพื้นบ้าน จนสร้างรายได้ให้กับสมาชิกรวมแล้วปีละนับล้านบาท นอกจากนี้ยังได้มีการจัดตั้งสหกรณ์

การเกษตรกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด เพื่อส่งเสริมการออม วิสาหกิจชุมชน ส่งเสริม การตลาดและการพัฒนาอาชีพร่วมกับภาครัฐ

6. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรมได้ส่งเสริมบทบาทของสตรีและเยาวชน โดย ได้จัดตั้งกลุ่มสตรีป่าชุมชน โลกหินลาด เพื่อศึกษาเรียนรู้พัฒนากลุ่มและ เข้าร่วมกิจกรรมกับ กลุ่มสตรีอื่นๆ ในสหพันธ์สหกรณ์สตรีภาคอีสาน มีการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านและเยาวชน ในโรงเรียนรอบป่า โดยมีนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามเข้าร่วมกิจกรรมเป็นประจำ

7. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม ได้จัดตั้งกลุ่มหมอยาพื้นบ้านขึ้น เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรให้มีประสิทธิภาพและยั่งยืน โดยการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ในป่าชุมชน โลกหินลาด มีการปลูกป่าสมุนไพร เพิ่มเติม และจัดฝึกอบรมความรู้เรื่องสมุนไพรแก่ผู้นำองค์กรและสมาชิกในชุมชน

8. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม มีความรู้ความเข้าใจ มีทักษะและศิลปะ การพูดในที่สาธารณะ และมีความสามารถสื่อสารด้านอื่นๆ สูงขึ้น จนสามารถระดมทุนจัดตั้ง สถานีวิทยุกระจายเสียงชุมชนคนรักป่า คลื่น 89.25 เมกะเฮิร์ต เพื่อสื่อสารให้ความรู้ เผยแพร่ กิจกรรมและสาระบันเทิงอื่นๆ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2552 จนกระทั่งปัจจุบัน โดยแกนนำและสมาชิก เป็นคณะผู้บริหารสถานีและจัดรายการวิทยุด้วยตนเอง จนได้รับความนิยมนอย่างสูงในท้องถิ่น

9. ผู้นำองค์กรชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม สามารถพัฒนาตนเองและองค์กรให้มีความรู้ความสามารถ มีอุดมการณ์ และมีพฤติกรรมในด้านประชาธิปไตยและธรรมาภิบาล โดยได้ ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติจัดตั้ง “เครือข่าย ประชาชนป้องกัน และปราบปรามการทุจริต” และเครือข่ายพิทักษ์สาธารณะสมบัติของแผ่นดิน” ขึ้นเป็นแห่งแรกในจังหวัดมหาสารคาม

อภิปรายผล

ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. หลักสูตรการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนในจังหวัด มหาสารคาม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจความจำเป็นในการสร้าง กลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน โดยการศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับการอนุรักษ์ ป่าชุมชน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) สักยภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันและ แนวโน้มในอนาคต และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการสำรวจข้อมูลความต้องการฝึกอบรมฯ ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ การร่างหลักสูตรฝึกอบรมและการ

ปรับปรุงร่างหลักสูตรก่อนนำไปใช้จริง และการประเมินโครงร่างหลักสูตร โดยผู้เชี่ยวชาญ
 ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม และขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลและปรับปรุง
 หลักสูตร เช่นเดียวกับการศึกษาของภานิต ชนะบุญ (2543 : บทคัดย่อ) ; ทิพวรรณ น่วมทอง
 (2546 : บทคัดย่อ) ; เสถียร เป็นลือ (2550 : 123-124) ; วรวิจิ จิรสัจจธรรม (2553 : 163-165)
 ซึ่งพบว่า การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมสิ่งแวดล้อมศึกษา ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษา
 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) การร่างหลักสูตรฝึกอบรม 3) การประเมินโครงร่างหลักสูตร
 4) การทดลองใช้และการประเมินหลักสูตรฝึกอบรม และ 5) การประเมินและปรับปรุงหลักสูตร

การที่ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการสร้างและพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม
 ต้องประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ 1) การวิเคราะห์งานที่ต้องการเรียนรู้ เป็นภารกิจสำคัญของ
 การสร้างหลักสูตรผลการวิเคราะห์งานจะบอกกรอบแนวคิดของหลักสูตรว่าเนื้อหาที่จำเป็น และ
 ความเหมาะสมกับความต้องการฝึกอบรมคืออะไร เนื้อหาของหลักสูตรประกอบด้วยสิ่งใด ผู้สร้าง
 หลักสูตรจะต้องเริ่มด้วยการประเมินความต้องการฝึกอบรม สมชาติ กิจยรรยง (2544: 45) ; สัจ
 อุทรานันท์ (2532 : 38) และกฤษยา ตันติผลาชีวะ (2537 : 57-91) ด้วยการนำข้อมูลความจำเป็นใน
 การฝึกอบรมมาศึกษาสภาพการทำงานของกลุ่มผู้อบรม สอบถาม สัมภาษณ์หรือจัดเวที แล้ว
 วิเคราะห์ความจำเป็น 3 ประเด็น คือ ปัญหาที่ต้องการให้มีการฝึกอบรมคืออะไร สาเหตุของ
 ปัญหาสามารถแก้ไขได้ด้วยการฝึกอบรมหรือไม่ และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่องานและหน่วยงาน
 เป็นอย่างไร 2) การเลือกรูปแบบการฝึกอบรม รูปแบบการฝึกอบรมที่ได้ประ โยชน์ต่อเป้าหมาย
 ของโครงการฝึกอบรมต้องตรงกับจุดประสงค์ที่จำเป็นของการฝึกอบรม ตรงกับลักษณะและงาน
 ของของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ให้ความมั่นใจแก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมว่า เมื่อผ่านการฝึกอบรมแล้ว
 สามารถเรียนรู้และนำไปใช้ได้จริง ซึ่งอาจจะเน้นวิชาการ เน้นประสบการณ์ เน้นการแก้ปัญหา
 เน้นสมรรถนะ เน้นเทคโนโลยี หรือเน้นการวิจัย โดยมีหลักการ คือ รูปแบบการฝึกอบรมต้อง
 สอดคล้องหรือตรงกับความต้องการของหน่วยงาน สามารถแก้ปัญหาการทำงานได้ การจัด
 ประสบการณ์การเรียนรู้ต้องเป็นประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของผู้เข้ารับการฝึกอบรม
 การเลือกกิจกรรมการเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับ ผู้เข้ารับการฝึกอบรม กิจกรรมการเรียนรู้
 ที่จัดขึ้นต้องจูงใจ สร้างเสริมการเรียนรู้ ความคิดและการแสดงออกที่สามารถช่วยให้ผู้เข้ารับ
 การฝึกอบรมเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับประสบการณ์ที่ได้รับจากการเรียนรู้ใหม่ในระดับที่
 สามารถให้ความกระจ่างชัดให้กับผู้อบรม สื่อการเรียนการสอนจะต้องเหมาะสม ทั้งนี้รวมถึง
 สถานที่ศึกษาดูงานที่ต้องกำหนดให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรม และการประเมินผลการเรียนรู้ต้อง
 ประเมินทั้ง 3 ระยะ คือ ประเมินก่อนฝึกอบรม ระหว่างฝึกอบรมและหลังการฝึกอบรม
 (เสถียร เป็นลือ. 2550 : 74)

2. ผู้นำองค์กรชาวบ้านมีคะแนนความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนอยู่ในระดับสูงและความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนหลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้น ($p\text{-value} < .01$) สอดคล้องกับข้อค้นพบของชนะบุญ (2543 : บทคัดย่อ) ; ธิดารัตน์ สุภาพ (2548 : บทคัดย่อ) ; คอร์เนล (Cornell, 2007 : Abstract) ; วรวิภา จิรสุนทรธรรม (2553 : 163-165) และ ศรีสุตา มานะ (2547 : บทคัดย่อ) ซึ่งพบว่า หลังจากเสร็จสิ้นการฝึกอบรมแล้ว ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

การที่ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการฝึกอบรมเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ความสามารถ ทักษะหรือความชำนาญ (Rothwell. 1996 : 26) เกิดประสบการณ์ที่เหมาะสมกับภาระงานที่ได้รับ (ยูวดี ฤชา. 2536 : 72) รวมถึงการก่อให้เกิดเจตคติ ความตระหนักที่ดีต่อการปฏิบัติงาน (ชัยยงค์ พรหมวงศ์. 2537:7) อันจะส่งผลให้บุคลากรแต่ละคนมีความสามารถเฉพาะตัวสูงขึ้น มีประสิทธิภาพในการทำงานส่งผลให้งานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น (Silberman. 1998 : 1 ; Posner. 1992 : 73)

การพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำหลักการพื้นฐานในการจัดฝึกอบรมเพื่อให้ผู้ใหญ่เรียนรู้ได้ดีมาเป็นกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาหน่วยการฝึกอบรม (Vella. 1994 : 3-22) โดยเน้นขั้นตอนการวิเคราะห์ความต้องการและความจำเป็น สร้างบรรยากาศแห่งความปลอดภัย ซึ่งได้แก่ ความไว้วางใจในสมรรถภาพของโปรแกรมและผู้ฝึกอบรม ความเชื่อมั่นในความเป็นไปได้ของวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้การยินยอมให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ความเชื่อมั่นในผลลัพธ์ของกิจกรรมการเรียนรู้ที่ง่ายชัดเจน มีความสัมพันธ์กับงานที่ทำและเชื่อมั่นในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม มีตรัสสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ฝึกอบรมกับผู้เรียนด้านการเรียนรู้และพัฒนาบุคคล ด้วยวิธีการแสวงหาและความกระตือรือร้นให้ความสนใจอย่างระมัดระวังต่อการจัดลำดับเนื้อหาเพื่อการเรียนรู้และการเสริมแรงที่เหมาะสม ทั้งโปรแกรมการเรียนรู้ทางด้านความรู้ ทักษะและเจตคติ และทั้งการเสริมแรง เพื่อให้เกิดการกระทำซ้ำทางด้านความรู้ความจริงทักษะและเจตคติอย่างหลากหลายมีความสัมพันธ์กันและมีความน่าสนใจ สร้างการปฏิบัติการและมีผลสะท้อนกลับที่รวมอยู่ด้วยกันภายใน เป็นการเรียนรู้ด้วยการกระทำเพื่อให้เกิดความรู้ ทักษะและเจตคติ ให้เกิดการเรียนรู้ด้วยกระบวนการ ได้แก่ การกระทำ การสะท้อนกลับ การตัดสินใจ การเปลี่ยนแปลงและการปฏิบัติสิ่งใหม่ การยอมรับผู้เรียนในฐานะที่สิ่งที่จะต้องเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ซึ่งกันและกันให้เกิดการตัดสินใจ ยึดผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นสำคัญ วิทยากรเป็นผู้อำนวยความสะดวก ยึดมั่นการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ทางด้านความรู้หรือความคิด เจตคติ หรือความรู้สึกและทักษะต่างๆ หรือการกระทำ สร้างการเรียนรู้อย่างลับแฝงให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านความรู้ เจตคติและทักษะ สร้างบทบาทที่ชัดเจนและบทบาทของการพัฒนา

ทั้งทางด้านการสื่อสารระหว่างผู้รับการอบรมกับวิทยากร การเรียนรู้ร่วมกันด้วยการทำงานเป็นกลุ่ม โดยจัดให้เป็นกลุ่มที่เล็กจำนวนหลายกลุ่ม ให้เกิดการช่วยเหลือกันและกัน เกิดความรู้สึกลดอคัย เป็นลักษณะเพื่อนช่วยเพื่อน ความผูกพันระหว่างผู้เรียนกับสิ่งที่ได้เรียน ทั้งภาระการเรียนรู้ ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความผูกพันและสามารถประเมินและตรวจสอบได้เป็นการสร้างความชัดเจนว่าสิ่งที่จัดให้เกิดการเรียนรู้สิ่งที่ควรได้รับการสร้างให้เกิดการเรียนรู้ ทักษะที่ได้รับการพัฒนาและอื่น ๆ

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้เลือกวิธีการสอนให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การฝึกอบรม อาจเลือกจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และเหมาะกับการเพิ่มพูนความรู้ (วิบูลย์ บุญชูโรกุล (2545: 85-88) ได้แก่ การบรรยายและการสอนเพื่อให้ข้อมูลใหม่และการปรับเปลี่ยนทัศนคติ การอภิปรายโดยคณะผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ข้อมูลใหม่จากหลายมุมมอง การปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยม การอภิปรายกลุ่มเพื่อให้ข้อมูลใหม่ การปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยม และการแก้ปัญหาร่วมกัน การศึกษาดูงาน การได้เห็นหลักการหรือทฤษฎีมาปรับใช้ในการปฏิบัติงาน การให้ทำโครงการ การผสมผสานความรู้เพื่อการแก้ปัญหา บริหาร โครงการและการก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การใช้เทปวีดิทัศน์หรือภาพยนตร์ เพื่อการให้ข้อมูลใหม่ที่ไม่สามารถมองเห็นได้โดยทั่วไป และการปรับเปลี่ยนทัศนคติและการพัฒนาตนเอง

เจตคติต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยรวมหลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้น ($p\text{-value} < 0.05$) สอดคล้องกับผลการศึกษาของ รัตติกรณ์ จงพิศาล (2543 : 101) ; ศรีสุดา มานะ (2547 : บทคัดย่อ) ; นฤมล มณีงาม (2547 : บทคัดย่อ) ; นรินทร์ พงษ์รัชฎูการ (2547 : บทคัดย่อ) ; อติศักดิ์ ธีระแก้ว (2548: บทคัดย่อ) ; สมโภชน์ เปี่ยมวิไล (2548 : บทคัดย่อ) ; วัชรกร เผื่อนโชติ (2549 : บทคัดย่อ) ; เกษม จันทร์แก้ว และคณะ (2549 : บทคัดย่อ) ; วรวุฒิ จิรสัจจธรรม (2553 : 163-165) ; วัลลภและซีก (Volk and Cheak. 2003) ; เฮนสัน (Henson. 2004) ; แคทเธอริน (Katherine. 2005) และคอร์เนล (Cornell, 2007 : Abstract) ซึ่งพบว่า ประชาชนมีเจตคติและความตระหนักต่อการจัดการขยะหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

การที่ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเนื่องมาจากผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าส่วนใหญ่คือประชาชนในชุมชน ดังนั้นการแก้ปัญหาดังกล่าวจึงต้องแก้โดยคนในชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งมีหลายแนวทาง เช่น การพัฒนาเครือข่ายและผู้นำองค์กรชาวบ้าน การปรับปรุง และบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมโดยให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การถ่ายโอนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดทำฐานข้อมูลและการสร้างจิตสำนึกหรือเจตคติ เรื่องสิ่งแวดล้อมโดยแทรกสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับและทุกระบบการศึกษา

และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้แนวทางดังกล่าววินัย วีระวัฒน์นันท์ (2546 : 13) ได้เสนอให้มีการใช้กระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้ประชาชนของประเทศมีความตระหนัก เจตคติ และความสามารถในการประเมินผลกรรมมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบต่อการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งการให้การศึกษาโดยกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษานับได้ว่าหัวใจสำคัญในการส่งเสริมให้บุคคล และกลุ่มเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการพัฒนาให้เกิดความตระหนักและคุณธรรมทางสิ่งแวดล้อมและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน (UNCED. 1992: 2) ซึ่งกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษายังเป็นมาตรการสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและ สิ่งแวดล้อม โดยให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการป้องกัน แก้ไข และพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมความตระหนักความห่วงใยสิ่งแวดล้อม สร้างจิตสำนึกและส่งผลให้เกิดการตัดสินใจและปฏิบัติการแก้ปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นแนวทางสร้างจิตสำนึกทั้งในปัจจุบันและในอนาคต (UNESCO. 1980 : 21) ช่วยให้บุคคลและกลุ่มคนมีความห่วงใยและมีการกระทำที่มีด้วยความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้บุคคลมีความสามารถในการตัดสินใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยตนเองและกลุ่ม เกิดความตระหนักถึงสภาพการณ์และแนวทางในการใช้ทรัพยากร โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ตาม โดยเฉพาะเรื่องมลพิษสิ่งแวดล้อม (เกษม จันทร์แก้ว และประพันธ์ โกยสมบุรณ์. 2525: 17-18) ทำให้บุคคลหรือกลุ่มคนเกิดประสบการณ์จากการเรียนรู้ พร้อมทั้งให้โอกาสในการตัดสินใจและยอมรับผลที่เกิดขึ้น สร้างความสัมพันธ์ด้านความรู้สึกรู้สึกต่อสิ่งแวดล้อม โดยเน้นความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การพัฒนากระบวนการคิดเชิงวิพากษ์และทักษะในการแก้ปัญหา (UNESCO. 1980 : 27) เกิดความตระหนักและความรู้สึกที่ไวต่อสิ่งแวดล้อม เน้นกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ ปัญหาและกลวิธีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและควรให้การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่องเพื่อฝึกความเป็นผู้นำด้านการให้ความช่วยเหลือบุคคลต่างๆ ในชุมชนและพัฒนาความตระหนักและทักษะในการดำเนินการสิ่งแวดล้อมศึกษา (Schneider. 1977 : 29-30) ส่งเสริมให้เกิดเจตคติและความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม ดังที่ ธิดา สุบรรณาง (2544) ซึ่งพบว่า การฝึกอบรมตามโปรแกรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความตระหนักต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เช่นเดียวกับ จิราภรณ์ ลักษณานุกุล คงศักดิ์ ธาตุทอง และวรรณจริย์ มั่งสิงห์ (2545) พบว่า การพัฒนากิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดทักษะในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับเฮนรี่ (Henry. 1994) ที่พบว่า ประโยชน์อันเป็นเอกลักษณ์ของกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษาหรือการสอน โดยใช้โครงการ คือ ทำให้ผู้เรียนมีความสามารถในการแก้ปัญหาหรือวิเคราะห์ปัญหา ให้กระจ่าง และการทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมตัดสินใจยอมรับเกษตรทฤษฎีใหม่ (อนันต์ แสงสีวัฒนกุล. 2545)

อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าในปัจจุบันยังอยู่ในวงจำกัด และ ไม่ทันต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะเช่นเดียวกับคงศักดิ์ ธาตุทอง (2542) ที่เห็นว่ากระบวนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาส่วนใหญ่มักจะสอนในรูปแบบการศึกษาว่า สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศประกอบด้วยอะไร (Education in the Environment) กับการศึกษาว่า สิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตหรือสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตในสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร แต่ยังคงขาดการสอนที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักหรือทัศนคติที่จะนำไปสู่พฤติกรรมที่ดีต่อ สิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า การสอนเพื่อสิ่งแวดล้อม (Education for Environment) นอกจากนี้ยัง พบว่ากระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนยังใช้เนื้อหาไม่เป็นปัจจุบัน สอนโดยการ บรรยาย ทำรายงานมีหนังสือประกอบเป็นครั้งคราว ปฏิบัติจริงน้อย มีโอกาสออกไปศึกษานอก สถานที่น้อยและการสอนยังจำเป็นต้องมีการวัดและประเมินผลความรู้ความจำไม่สอนเพื่อให้เกิด เจตคติหรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน ทั้งนี้เพราะเกิด จากข้อจำกัดของเวลาและวิธีการสอน

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้การเลือกวิธีการสอนให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การฝึ กอบรมอาจเลือกจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และวิธีที่เหมาะสมกับการปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยม (วิบูลย์ บุญชูโรกุล (2545: 85-88) ได้แก่ การแสดงบทบาทสมมติ การสื่อสารกับผู้อื่น การรับรู้ความรู้สึก นึกคิดของผู้อื่น การปรับทัศนคติ ค่านิยมและการสร้างความมั่นใจ การระดมความคิด การคิดอย่าง สร้างสรรค์ การค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การอภิปรายกลุ่ม การให้ข้อมูลใหม่ การปรับเปลี่ยนทัศนคติ ทักษะในการฟังและการแก้ปัญหาาร่วมกัน การอภิปราย กลุ่มย่อย การพัฒนาการเรียนรู้และการกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน การระบุนการแก้ปัญหา และการ ศึกษากรณีทักษะในการค้นหาสาเหตุและการแก้ปัญหา การตัดสินใจและทักษะในการฟัง

พฤติกรรมกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยรวมหลังการฝึกอบรมเพิ่มขึ้นจากก่อน ฝึกอบรม (p -value < 0.001) สอดคล้องกับผลการวิจัยของสิทธิพล กลางแม (2546 : 155) ; คอร์เนล (Cornell, 2007 : Abstract) ; โวลค์และชีค (Volk and Cheak. 2003) เกษม จันทร์แก้ว และคณะ (2549 : 101) ; ธิดารัตน์ สุภาพ (2548 : 137) และ วรวิดิ จิรสัจจธรรม (2553 : 163-165) ซึ่งพบว่า ชาวบ้านมีพฤติกรรมกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนสูงกว่าก่อนการฝึกอบรม (p -value < .001)

การที่ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการพัฒนากลยุทธ์ผู้นำองค์กรชาวบ้าน ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เน้นการพัฒนาทักษะและพฤติกรรม โดยจัดให้มีวิธีที่เหมาะสมกับการพัฒนาทักษะ เช่น การสาธิต การสอนการปฏิบัติงานและการพัฒนาทักษะการปฏิบัติงาน การสอนงาน การให้ ความรู้ใหม่ในการปฏิบัติงาน การปรับพฤติกรรมในการทำงานและการเรียนรู้ในวิชาที่มีลักษณะ เฉพาะการศึกษากรณีทักษะในการค้นหาสาเหตุและการแก้ปัญหา การตัดสินใจและทักษะในการฟัง

การให้ทำโครงการ ทักษะในการผสมผสานความรู้เพื่อแก้ปัญหา การบริหาร โครงการและความคิดสร้างสรรค์และการสร้างสถานการณ์จำลอง การวางแผน การจัดการและการแก้ปัญหา (วิบูลย์ บุญชูโรกุล . 2545 : 85-88)) ประกอบกับป่าชุมชนว่ามีนัยแตกต่างกันตามมุมมอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าป่าชุมชนมิได้หมายถึงเพียงดิน ต้นไม้และป่า แต่มีความหมายลึกซึ้งกว้างไกล ซึ่งหลักการสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นป่าชุมชน คือ มีการเชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าที่ปลูกขึ้นใหม่ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณประโยชน์ก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน และ โสภิตา ยงยอด (2544 : 37) และจุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่า จะต้องสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับจารีตประเพณีความเชื่อและวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน

ข้อเสนอแนะ

จากการประเมินผลการวิจัย โดยการจัดเวทีประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ผู้เชี่ยวชาญ ปรากฏผู้ท้องถิ่น ผู้นำองค์กรประชาสังคม และผู้นำเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน ได้ข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งนี้

1.1 เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในระหว่างการวิจัยควรมีการฝึกปฏิบัติให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มทักษะและความเชี่ยวชาญ อาทิ ด้านการพัฒนามูลนิธิภาพและภาวะผู้นำ ด้านศิลปะการพูด ในที่สาธารณะ รวมทั้งความรู้ด้านระเบียบกฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวันและกฎหมายสิ่งแวดล้อม

1.2 ในระหว่างการวิจัยควรใช้สื่อให้หลากหลายรูปแบบ เอกสารคู่มือที่ใช้ประกอบการฝึกอบรมควรมุ่งถึงความชัดเจน ขนาดตัวอักษร ภาพประกอบและการใช้ภาษาง่าย ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมซึ่งส่วนมาก เป็นผู้ใหญ่

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการวิจัยเปรียบเทียบระหว่างผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำองค์กรชาวบ้าน กับผู้นำภาคราชการหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจะได้นำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ร่วมกัน

2.2 ควรมีการวิจัยต่อขยายผลกลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริม การอนุรักษ์ป่าชุมชนให้ลึกซึ้ง โดยแยกย่อยวิจัยแต่ละด้านจากเนื้อหาสาระทั้ง 5 ด้าน เพื่อให้เกิดประสิทธิผลต่อผู้นำองค์กรชาวบ้านมากยิ่งขึ้น